

Pozícióőrzés és lokálpatriotizmus

Fiume az első világháború után¹

Vajon annektálhat-e egy alig 21 négyzetkilométernyi multietnikus, többnyelvű kisváros egy teljes nemzetállamot? És amennyiben igen, mindezt hogyan, milyen feltételekkel képzelheti el? Milyen érdeke fűződhet hozzá, abban az esetben, ha lakosságának legalább a fele még csak nem is az adott állam hivatalos nyelvét tartja anyanyelvének? Milyen megfontolások motiválhatnak egy mindennapi megélhetési gondokkal küszködő, igencsak heterogén társadalmat, hogy még a nagyhatalmakkal is éveken át szembehelyezkedjen, illetve hogy még akkor is kitartson a „szent cél”, a „csatlakozás” mellett, amikor ezzel látszólag saját magát lehetetleníti el? A vélt és valós összetartozás érzete milyen szinteken és milyen formában jelentkezhet? Vagy máshogy megfogalmazva: a nacionalista érzések milyen viszonyban állhatnak a lokálpatrióta értékekkel és érdekekkel? Vajon minden esetben egymást erősítő komplementerek, vagy éppen riválisai egymásnak?

Dominique Reill, a Miami Egyetem professzora ezen kérdésekre keresi a választ legújabb monográfiájában, amelynek fő témája az első világháború utáni strukturális elmozdulások minősége és dinamikája, valamint a változásoknak a helyi lakosság életére gyakorolt hatásai. Reill mindezt egy igazán egzotikus „terepen”, Fiume példáján keresztül, meglehetősen újszerűen vizsgálja, ami két szempont miatt is fontos. Egyrészt azért, mert számos részletet közöl a Magyar Királyság egykori egyetlen tengeri kikötővárosának világháborút követő helyzetéről. Tehát arról, hogy miként lesz egy birodalmi kikötővárosból 1920 karácsonyára egy „akasztott” város. Másrészt, mert vizsgálódásait a dualizmus korszakára is kiterjeszti és a Habsburg-örökséget mint eleven létezőt kezeli. Mindez által Reill fókuszába a gyakran ismételt sztereotípiák és toposzok helyett a hovatartozás, az alkalmazkodás, az integrációs és szeparációs folyamatok, a mobilizáció, a kommunikáció, az érdekérvényesítés, valamint az egyéni és csoportszintű boldogulás kérdései kerülnek. Reill a fiumei történeteket nem egyszerű hely- és eseménytörténetként, esetleg diplomácia- vagy politikatörténetként tárgyalja, hanem szakítva a korábbi, többnyire nemzeti szempontú munkák által felvetett problémákkal, mondanivalóját „nagy kérdésekhez” köti. Ennek megfelelően kifejezetten a léthelyzetekre és a kontinuitásokra összpontosít.

Reill ekképpen egy, az eddigiektől merőben eltérő, problémacentrikus értelmezési keretet, egy új Fiume-narratívát kínál fel, amelyet elsősorban két nővum jellemez. Először is az, hogy a társadalmi mintázatokot több léptékben, összefonódó történeteken keresztül ábrázolja. Másodsor pedig az, hogy nem vész el a részletekben, és a felhalmozott ismereteket könnyen befogadható, olvasmányos formában közli. Így a kötet még azok számára is jól ér-

¹ Reill, Dominique Kirchner: *The Fiume Crisis: Life in the Wake of the Habsburg Empire*. Cambridge, The Belknap Press of Harvard University Press, 2020. 289.

telmezhető (sőt, élvezhető), akik a kusza fiumei viszonyokban kevésbé jártasak. Ez a „lényeglátás” és „láttatás” elsősorban az Osztrák–Magyar Monarchia egyéb régióival foglalkozó, de komparatív vizsgálatra törekvő kutatók számára hasznos. Hogy ezek az „újítások” egy amerikai egyetem kiemelt kutatóprofesszorához kötődnek, aligha véletlen. Reill szakmai és módszertani felkészültsége, valamint megértésre törekvő, érdeklődő attitűdje mellett nagy szerepet játszik amerikai mivolta és outsider pozíciója. Vagyis az, hogy az amerikai oktatási rendszer olyan szabadságot és szellemiséget biztosít számára, aminek minden kutatómunka alapjának kellene lennie. Továbbá az, hogy az európai eseményeket „távolról” szemléli, ami pedig a kényesebb kérdéseknél enged neki nagyobb mozgásteret.

Reill monográfiája nem minden előzmény nélküli. Nagyan támaszkodik Deák Istvánnak, Pieter M. Judsonnak és Hannah Arendtnek a nacionalizmust és a Habsburg Monarchiát alapvetően újraértékelő elgondolásaira, és általában véve azon művekre, amelyekben a birodalom már nem mint „népek börtöne” jelenik meg, hanem a sokféleség és a párhuzamosságok színhelyeként. Szintén tudatosan merít Larry Wolff kreatív forráshasználati megoldásaiból, valamint William Klinger, Ivan Jeličić és Vanni d’Alessio modern megközelítésű, a sztereotípiáktól szintén eltávolodó, Fiume történelmére koncentráló munkáiból. Reill érdeme, hogy ezeket a résztanulmányokat koherens narratívává szintetizálja, nemcsak következtet és összegez, de a korábbi kutatási eredményeket folyamatosan összeveti saját eredményeivel. Ez azért is hangsúlyozandó, mert miként a fentiek is jelzik, Reilltől a posztmodern, teoretikus megközelítések, modellek nem állnak messze, ugyanakkor azokhoz mégis mindig kellő távolságtartással és megfelelő kritikával közelít. E kritikai hozzáállás kialakításában és alkalmazásában Reillt többéves, amerikai és európai közintézményekben folytatott, primer forrásokra támaszkodó kutatásai és elmélyült szakirodalmi olvasottsága segítik. Mindazonáltal nem becsülhető le esetében a modern technika adta lehetőségek tudatos kihasználása sem, főleg nem 2020-ban. Reill ugyanis a világ legkülönbözőbb pontján élő munkatársaival (köztük Egry Gábor Nepostrans-kutatócsapatának tagjaival is) szinte a legutolsó pillanatig finomította fogalmakészletét és tesztelte hipotéziseit. Ez az adaptív és integratív mentalitás, valamint az ezzel járó nyitottság az oka annak, hogy igen nehéz érdemi kritikát megfogalmazni.

Reill négy fő tézis köré rendezi gondolatait. Ezek közül az első az, hogy Fiume világháború utáni alaphelyzetét a dualizmus korában élvezett kivételesen széles autonómiája, corpus separatum, „kvázi-városállami” mivolta határozta meg. A kikötőváros az Osztrák–Magyar Monarchia és azon belül a Magyar Királyság jogilag szerves részeként egyaránt számíthatott a magyar kormányok bőkezű támogatására, illetve az egész birodalom hátszág-funkciójára: tág piacára és védelmi hálózatára. E kedvező feltételek megszűnésével azonban a fiumei elit lépésre kényszerült. Miként Reill íj. Antonio Vio fiumei polgármestert (sindaco) citálva kimondja, a városatyák jól tudták, hogy Fiume önmagában életképtelen. A fiumei elit legfőbb törekvése ezért a város meg- és túléléséhez szükséges feltételek megteremtése, a dualizmus alatt élvezett privilégiumok átmentése és saját hatalmi státuszának megőrzése lett. Ez lényegében egyet jelentett az Osztrák–Magyar Monarchia egy új, erős „védernyővel”, egy „Hinterlanddal” való helyettesítésével és saját autonómiájának változatlan megtartásával. Az adott viszonyok között a legalkalmasabb alternatívaként a „Madrepatria”-ként (anyaország) aposztrofált Olaszország jött számításba. Így a városatyák („élfőkre és holtakra” egyaránt támaszkodva) a wilsoni önrendelkezés alapján Fiume Olaszországhoz csatolását, Rómától pedig határozottabb fellépést, a kikötőváros annektálását követelték.

E gondolatsorból bontakozik ki Reill másik két fő tétele. Egyrészt az, hogy Fiume nacionalizálását vagy legalábbis látszólagos, szimbólumokban és statisztikai arányokban ki-

fejezett „Italianissimá”-vá alakítását főleg a fenti megfontolások indokolták. Másrészt pedig, hogy bár a fiumeiek mindent elkövettek, hogy a kikötővárost az Olasz Királyság keretei közé juttassák, még a legvehemensebb nacionalista pillanataikban is a helyi érdekeiket szem előtt tartó, saját privilégiumaikat őrző lokálpatrióták maradtak. Számukra a „Patria” továbbra is a szülő- és a lakóhelyet, és nem Olaszországot jelentette. Ezzel a „kontinuitáselmélettel” függ össze Reill negyedik tézise, amely tagadja, hogy a világháború vége vagy Gabriele d’Annunzió-nak az 1920. decemberi „véres karácsonyával” záruló kalandja rendszereket elválasztó korszakhatár lenne. Ezzel is a töréspontok helyett a kontinuitásokat, a fiumei politikai elit pozíció-őrző lehetőségeit és kompetenciáit, alkalmazkodási stratégiáit helyezi előtérbe.

Az érdekek és a célirányosság ily határozott kiemelése könnyen elvezetne a nacionalizmusnak egy leegyszerűsített, instrumentális felfogásához, de ez mégsem történik meg. Ezt az teszi lehetővé, hogy Reill nem tagadja a lakosság lelkesedését, szentimentális ragaszkodását, szimpátiáját az olasz nemzet iránt, továbbá hogy a „nacionalizmus”, a „lokálpatriotizmus” és az „autonómia” fogalmainak helyi értelmezését több szempontból a dualizmus idejére is kiterjesztett idősíkon vizsgálja. Emellett az árnyaltabb kép kialakítása és a banalitások elkerülése érdekében Reill a struktúrák változását és az emberek léthelyzetének alakulását a bevezető és záró fejezeteken kívül négy nagy egységre bontva tárgyalja. Kérdéseit a gazdasági és pénzügyi nehézségek (pénz), a hatalom és az autonómiák viszonya (törvények és szuverenitás), a hovatartozás (községi illetőség, állampolgárság), valamint az identitás külső és belső megnyilvánulási formáinak (szimbólumok, propaganda) problémáihoz köti. Az elemzés viszont már nem az absztrakt fogalmak szintjén zajlik, hanem a mindennapi életből kiragadott, reprezentatív mikrotörténeti példák felvonultatásával történik.

A gazdaságról szóló részt például egy fiatal olaszországi legionárius naiv lelkesedése vezeti be, aki elragadtatva számol be hitvesének a város szépségéről és az igazi(nak vélt) olasz patriotizmusról, valamint a csinos, könnyen kapható fiumei lányokról, és akinek mindezen leírások után szinte már bele lehet látni olasz lírákat és osztrák/magyar koronákat rejtő erszényébe. Reill viszont kiemeli, hogy a helyben élő „közember” a hétköznapiakban ennél jóval több valutatípussal találkozott. Így Borislavo Gjuric is, akit azért tartóztattak le, mert nála az olasz lírán kívül francia frankot, szerb dinárt és horvát-szlovén, valamint fiumei koronát találtak. Reill e példákkal illusztrálja, hogy a birodalom monetáris egysége felbomlott, és 1919 tavaszán már legalább négyféle különböző árfolyamú valutát és hamisított bélyegzésű bankjegyet használtak egyszerre fizetőeszközként Fiumében. A kontrollálatlan pénzforgalom nemcsak az egyes személyek, de az egész város gazdasági helyzetét instabillá tette.

Noha a pénzügyi feltételek helyreállítása létfontosságú kérdést jelentett, a fiumei elit a valutakérdés rendezését állami feladatnak tekintve a válság megoldását az olasz kormánytól várta. Ez újabb ösztönzést adott az annexió programnak, amit a fiumei korona olasz lírához való konvergálása, vagyis a fiumei és az olasz gazdaság fokozatos összehangolása is jelzett. A fiumeiek lelkesedése ellenére Róma hívós maradt. Az olasz kormány úgy vélte, az annexió joga kizárólag az olasz államot illeti meg, és hallatlannak találta, hogy egy város előre meghatározott feltételekkel (az autonómia megőrzése) saját annektálását követelje. A hatalom és a szuverenitás viszonyának ily módon való felvetése pedig további aspektusokkal bővült. Már csak azért is, mivel a kikötőváros hovatartozása még sokáig eldöntetlen maradt, így Fiumének gyakorlatilag teljesen független államként kellett működnie. Az önálló állami léttel járó feladatok viszont jócskán meghaladták a város képességeit és lehetőségeit. A nehézségek okai főleg Fiume válságos gazdasági és pénzügyi helyzetére, a növekvő munkanélküliségre, valamint az egymást követő blokádok és katonai megszállások következtében állandósuló szén- és élelmiszerhiányra vezethetők vissza.

Reill a beszerzési nehézségek leküzdésének egyik módját a fiumei élelmiszer-kereskedő, Slavko Ivančić és a falun élő horvát Ivan Rošić vendéglőtulajdonos és mezőgazdasági fuvarozó háromvagonnyi káposztarakományra szóló, meghiúsult üzletkötésével mutatja be. A történetből azonban ennél több is kiderül. Egészen pontosan az, hogy bár 1919 márciusától az olasz nemzeti szimbólumok már a köziratokon is elkezdtek felváltani a magyar hatalmi jelképeket, és már a törvényeket is a „király”, vagyis III. Viktor Emánuel nevében hirdették ki, a fiumei jogrendszerben és igazságszolgáltatásban 1920 őszéig (vagyis a Carnarói Régenység megalakulásáig) a dualizmus ideje alatt fennálló gyakorlat és eljárásrend érvényesült. Megjegyzendő azonban, hogy míg a több pénznem használatát az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése okozta, a többrendszerű törvénykezés kihívásai és lehetőségei már generációk óta meghatározták a fiumeiek életét.

Reill a dohánygyár vagy a posta és a távírda mindennapi konfliktusait tanulmányozva hasonló kontinuus elemeket fedez fel a nyelvhasználat kérdésében is. Ezáltal arra a következtetésre jut, hogy noha a fiumei elit törvényileg egynyelvű, kizárólag olaszul működtetett adminisztráció és ügykezelés kialakítására törekedett, ez elsősorban a külvilágnak szólt. A belső kommunikáció általában változatlanul több nyelven zajlott. Ugyanez mondható el a névhasználat italianizálásáról szóló rendelet végrehajtásáról is. Ezzel kapcsolatban Reill megjegyzi, hogy bár az intézkedés a lakosság olasz karakterének és elkötelezettségének látványos kidomborítását szolgálta, az elmélet és a gyakorlat között komoly eltérések adódtak. Mindez egyszerre jelzi, hogy a törvényeket nem, vagy legalábbis nem maradéktalanul hajtották végre, valamint az egyedi preferenciákat és választásokat. Ennek erősítésére Reill gazdag példatárából elég két konkrét eset említeni: olasz nacionalista meggyőződése ellenére Antonio Grossich, a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács köztisztviselőként álló idős elnöke Grossich, fiatal és ambiciózus titkára, Salvatore Bellasich pedig Bellasich maradt.

Reill munkájának jelentős érdeme, hogy nem ódzkodik a jogi kategóriák cizellált kezelésétől. Ezt az is alátámasztja, hogy a szerző egy teljes fejezetet szentel az állampolgárság és a községi illetőség fogalmi közt rejlő tartalmi és minőségi differenciáknak. Ezt az indokolja, hogy felfigyelt arra: a polgári jogosultságokat szabályozó 1872. évi városi statútum a háborút követően is érvényben maradt, ami a megváltozott (és szűkös anyagi) viszonyok közt létező fiumei elitet egy hatékony érdekvédelemesítő eszközzel ruházta fel. A fiumei elit ugyanis az illetőség és azzal együtt az aktív politikai részvétel feltételeinek szabályozásával (nőkre is kiterjedő általános választójogi reform) egyszerre volt képes támogatottságát és legitimitását erősíteni, valamint a közösség klasszikus értelemben felfogott „jogos” tagjait a beözönlő „idegenek” konkurencijától megvédelmezni. E tekintetben még Gabriele d’Annunzio katonái sem feltétlenül jelenthettek kivételt: ahogy a civil „jövevények”, úgy jórészt ők is csak a „mások” számára fenntartott fiumei állampolgárságot nyerhették el.

A társadalmi, gazdasági és politikai jogosultságok újraosztása mellett a pozícióörzést és a lokálpatrióta értékek átadását szolgálta az oktatás is. Reill ezt azzal igazolja, hogy a városi elemi iskolákban még 1919 őszén is a hagyományos didaktikus tanítási módszereket és a Fiume-központú térképeket alkalmazták. Bár a város külsőségeiben olasz trikolorba öltözve „Italianissimá”-vá változott, Fiume a helyi lakosság számára még sokáig is maradt, ami volt: „igazi Patria”, amit mindenkinek ismernie kellett. Így hát a kerület, az ország és a nagyvilág felfedezése csak a fiumei viszonyok alapos elsajátítását követően kezdődhetett meg.

Összességében elmondható, hogy Reill egy új, modern perspektívákat és módszertant érvényesítő Fiume-értelmezést hozott létre, és kötete méltán lesz az elkövetkező évek egyik legnagyobb hatású Fiume-monográfiája, ami elsősorban alaposságának, precíz fogalomhasználatának, ügyes és ötletes módszertani megoldásainak, olvasmányos stílusának, széles

és változatos forrásbázison nyugvó, meggyőző példáinak köszönhető. Ezen felül pedig annak a kellő távolságtartásnak, ami az elméletek alkalmazása és a források feldolgozása során egyaránt érvényesül, és ami lehetővé teszi számára, hogy a különböző jelenségeket összehasonlítva lássa és láttassa. Ezért is vélem úgy, kimondottan hasznos lenne, ha a kötet a hazai egyetemi kurzusok szakirodalmi közé is bekerülhetne, illetve mielőbb magyar nyelven is megjelenhetne.

*Ordasi Ágnes**

* A szerző a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának segédlevéltárosa és a Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának doktorjelöltje.